

УДК 343.971(477)

Я.О. ЛІХОВІЦЬКИЙ,

канд. юрид. наук, Ужгородський національний університет

ХАРАКТЕРИСТИКА ВІКТИМНОСТІ ЗАСУДЖЕНИХ В АСПЕКТІ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ПРАЦІВНИКАМИ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО- ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Ключові слова: працівник Державної кримінально-виконавчої служби, службова діяльність, злочин, засуджений, віктимність, жертва, статус

Поведінка та особистісні якості жертви злочину традиційно розглядаються кримінологічною наукою як суттєві фактори механізму індивідуальної злочинної поведінки. Підвищена увага до них, як відомо, спонукала до формування окремого напрямку (галузі) кримінології – віктимології. Однією з ключових її ідей, щодо якої практично не виникає приводів для дискусій, є взаємопроникнення механізмів віктимізації та кримінальної активності. У цьому контексті заслуговують на увагу проблеми віктимізації засуджених до позбавлення волі на певний строк. Виявлення, опис і пояснення складових їх віктимності характеризується високим евристичним та практико-перетворювальним потенціалом. Розкриття останнього, як видається, має стати у нагоді в процесі удосконалення системи запобігання злочинам у сфері службової діяльності, що вчиняються працівниками Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВС). Останнє є одним з пріоритетних напрямів та умов успішного реформування пенітенціарної системи і протидії злочинності загалом.

Окремі аспекти віктимізації і віктимності засуджених розглядалися В.В. Голіною, О.М. Джужею, О.Г. Колбом, І.М. Копотуном, А.Х. Степанюком, І.С. Яковець й деякими іншими. Втім, наявні напрацювання, хоч і характеризуються теоретичною та практичною значущістю, сфокусовані здебільшого довкола проблеми злочинності серед засуджених. Вочевидь, бракує наукової інформації про віктимність засуджених як складової механізму індивідуальної злочинної поведінки працівників ДКВС у сфері службової діяльності. Тому метою статті є опис та пояснення віктимності засуджених в аспекті вчинення щодо них злочинів у сфері службової діяльності працівниками ДКВС.

А.П. Закалюк слушно зауважував, що серед низки питань механізму злочинного прояву, пов'язаних з поведінкою потерпілого, найбільше кримінологічне значення має з'ясування: а) якостей особистості потерпілого, що робили його більш уразливим для злочинця; б) міри залежності від цих якостей процесу створення умов, сприятливих для формування криміногенної орієнтації та мотивації; в) ознак та властивосте потерпілого, що сприяли опредмечуванню мотиву; г) дій (вчинків) потерпілого, що об'єктивно сприяли вчиненню злочину [1, с.313]. З наведеного міркування випливають щонайменше три методологічно важливі висновки.

По-перше, жертва злочину має розглядатися інтегровано – і з психоаналітичних, і з біхевіористських позицій, що продиктовано необхідністю врахування як її особистісних якостей, так і їх втілення в конкретній поведінці. Як перше, так і друге є узагальненими, взаємопов'язаними групами віктимогенних факторів, що виступають компонентами механізму індивідуальної злочинної поведінки і проявляються, зазвичай, у складі криміногенної ситуації. Рідше – є самостійними, гносеологічно та праксеологічно автономними, умовами злочину.

По-друге, віктимогенні фактори здатні впливати на кожен з елементів механізму окремого злочину, починаючи від формуван-

ня мотиву як опредметненої у визначених зовнішніх умовах (криміногенній ситуації) конкретної потреби й закінчуючи реалізацією прийнятого рішення про вчинення злочину, а в деяких випадках – й посткримінальною поведінкою. Хоча, безумовно, це не означає обов'язкової їх присутності на кожній зі стадій: вони можуть проявитися на одній з них, сформувавши привід до початку активних злочинних дій або ж лише певним чином скорегувати їх в процесі реалізації.

По-третє, у своїй динаміці віктимогенні фактори формують процес віктимізації особистості (групи осіб), а у системі – стан віктимності. В.О. Туляков визначає останню як відхилення від норм безпечної поведінки, яке реалізується в сукупності соціальних, психологічних й моральних проявів; вона є здатністю суб'єкта становитися жертвою соціально-небезпечного прояву, виступає як і соціальне, і психічне, і моральне явище [2 с.155]. Втім, гадаємо, віктимність не завжди формується як результат девіантної поведінки. У зв'язку з цим більш виваженою нам видається позиція О.Ю. Юрченко, яка пропонує під віктимністю особи розуміти сукупність уроджених і соціально набутих біофізичних, психологічних, соціальних властивостей особистості, які, взаємодіючи із зовнішніми умовами, підвищують імовірність стати жертвою злочину. Ці властивості привертають увагу злочинця або формують у особи злочинний намір скористатися ними [3, с.54].

Застосування цих положень щодо предметної зони нашого дослідження дозволяє здійснити структурно-функціональний аналіз віктимності засуджених у її взаємозв'язку зі злочинною активністю працівників ДКВС у сфері службової діяльності. Базовими положеннями такого аналізу є синтетична та, водночас, диференційована увага до віктимологічно значущих особистісних (*структурні віктимогенні фактори*) якостей засуджених та їх проявів у психофізичній активності (*функціональні віктимогенні фактори*) у визначеному соціальному контексті, до якого так чи інакше залучений працівник ДКВС.

Ведучи мову про структурні віктимогенні фактори, зауважимо, що їх формування можна описати та пояснити через діалектичне співвідношення загального, особливого та окремого (одиночного). У віктимологічних категоріях таке співвідношення рівнів може бути представлено як масова, групова та індивідуальна віктимність засуджених.

На рівні діалектичного загального (віктимологічно – масова віктимність) як генеральний віктимогенний чинник виступає правовий статус засудженого, зокрема, до покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Цілком зрозуміло, що з формально-догматичних позицій правовий статус, у поєднанні з правовим положенням та модусом, визначає систему суб'єктивних прав та юридичних обов'язків особи. Втім, кримінологічне осмислення правового статусу – дещо ширше: воно не обмежується позитивістським концептом праворозуміння, передбачає його вираз у реальному бутті, яке в умовах ізоляції від суспільства неодмінно пов'язане з низкою обмежень та ризиків. Їх багато. Однак в розрізі проблематики цього дослідження можна виділити декілька:

- 1) вимушене контактування з працівниками ДКВС при виконанні обов'язків засудженого та з реалізацією відповідних прав;
- 2) обмежені можливості у пересуванні, обрання місця перебування;
- 3) в умовах режимних об'єктів, установ виконання покарань закритого типу – обмежений арсенал фактично доступних інструментів особистого (в тому числі і юридичного, фізичного) захисту, особливо в умовах протиправної поведінки працівників ДКВС. Наприклад, неможливість оперативно скористатися телефонним зв'язком, використати засоби індивідуального захисту, щодо обігу яких режимом виправних колоній встановлено відомі обмеження тощо;
- 4) низька ефективність системи контролю за дотриманням прав засуджених, їх захистом;
- 5) призонізація особистості, розрив або суттєве обмеження її соціально корисних зв'язків (трудових, сімейних, дозвільних то-

що). У такому розумінні віктимність засуджених можна визначити, перш за все, як *статусну*.

Додаткові підтвердження знаходимо в низці кримінологічних та соціально-психологічних досліджень, результати яких засвідчують таке: більшість із засуджених (90 %), які утримуються у виправних колоніях максимального рівня безпеки перебуває у пролонгованому (стресовому, агресивному) стані, зокрема: 60 % – у депресивному стані, 30 % – у стані підвищеної агресії, 10 % – у граничному (критичному у психічному та психологічному аспектах) стані [4, с.9–10; 5]; відсутність належних навичок спілкування персоналу виправних колоній із засудженими, що породжує конфлікти, а подекуди – злочини [5] тощо.

На рівні діалектичного особливого (віктимологічно – групова, видова віктимність) віктимогенні фактори злочинної поведінки працівників ДКВС генеруються особливостями детермінації різних видів злочинів у сфері службової діяльності працівників ДКВС, а також розгалуженою системою статусно-групового структурування засуджених, що здійснюється як за формальними (легальними), так і неформальними критеріями. Найвищу віктимологічну інформативність виявляють останні.

Щодо видової віктимності, зауважимо, що про віктимогенні фактори доцільно вести мову тоді, коли об'єктивно є потерпілий (жертва). В площині дослідження злочинної поведінки працівників ДКВС у сфері службової діяльності та з урахуванням даних про структуру їх кримінальної активності, йдеться, в основному та передусім про насильницькі випадки перевищення влади щодо засуджених. На цій підставі дослідження вказаних факторів доцільно сфокусувати перш за все на аналізі їх впливу на механізм кримінального насильства з боку працівників ДКВС у сфері службової діяльності.

У цьому контексті звертають на себе увагу, передусім, особи, які згідно неформальної, кримінально-субкультурної, диференціації

входять до складу так званих «блатних» або «чорних» (мовою субкультурного сленгу) – безпосередніх носіїв норм і традицій кримінальної (у тому числі й тюремної) субкультури. У пенітенціарній психології їх відносять до «осіб з негативною спрямованістю». Їх антисуспільні установки характеризуються вираженою глибиною та найвищою стійкістю. У зв'язку з цим цілком закономірною є їх підвищена конфліктність у взаєминах з працівниками ДКВС, що в низці випадків виступає вагомим провокуючим чинником. Відповідно до виробленою наукою класифікацією жертв злочинів, а також враховуючи дані проведеного нами вивчення матеріалів кримінальних справ і проваджень, вказана категорія засуджених відноситься до *жертв з підвищеним ступенем ризику*.

За даними досліджень Д. І. Перепелиці, проведеними протягом 2012–2014 рр., частка так званих «блатних» в українських виправних колоніях середнього рівня безпеки зазвичай не перевищує 10 % від всіх засуджених, а у колонії максимального рівня безпеки – 15–20 % [7, с.63]. Відповідно, є підстави застосувати ці структурні показники й щодо частки засуджених з високою віктимністю щодо злочинів з боку працівників ДКВС у сфері службової діяльності.

Принагідно зауважимо, що найвищою віктимністю (*жертвами з дуже високим ступенем ризику*) в аспекті насильницької злочинної поведінки працівників ДКВС у сфері службової діяльності характеризуються засуджені, які згідно з неформальною класифікацією віднесені до так званих «заперечувальників» (сленгова назва, рос. – «отрицалово»). Цій категорії людей (їх частка у виправних колоніях середнього та максимального рівнів безпеки не перевищує 2 % та 5 % відповідно) властива демонстративність, зухвалість поведінки, відмова від дотримань вимог режиму, законних вимог працівників ДКВС, відверта конфліктність у відносинах з адміністрацією та іншими працівниками установ виконання покарань, грубість спілкування, цинізм. Зібрані нами експертні оцінки чинних та колиш-

ніх працівників ДКВС зі значним стажем роботи в пенітенціарній системі, у кримінально-виконавчих установах закритого типу країн – колишніх республік СРСР, в тому числі й України, й досі усталеними лишаються процедури так званого «ламання заперечувальників». Вони полягають у застосуванні фізичного насильства (по суті йдеться про злочинне перевищення влади) з метою примушування засудженого до праці, дотримання вимог режиму відбування покарання. Часто такі акти супроводжуються відеозйомкою (зокрема, з фіксацією процесу прибирання таким засудженим місць загального користування), яка в подальшому може застосовуватись для його шантажу з метою компрометації в колективі засуджених.

Найнижчою віктимністю характеризуються особи з числа активу та резерву, тобто ті, які є ініціативними, твердо стали на шлях виправлення, залучені до активної навчальної, виробничої, творчої діяльності, або ті, хто близький до цього, але при цьому не виявляють значної ініціативності. Відповідно так званий пасив вирізняється середньою, часто ситуативною, віктимністю.

За даними досліджень Д.І. Перепелиці питома вага активу в українських вправних колоніях середнього рівня безпеки становить біля 40–50 % від всіх засуджених, а у колоніях максимального рівня безпеки – 30–40 %. Решта – резерв та пасив [7, с.63–64]. Цю інформацію, вважаємо, можливо включити до складу підстав для висновків щодо частки засуджених з найнижчим рівнем віктимності, яка, відповідно, складає близько 40 % (залежно від рівня безпеки колонії).

Певна річ, ці дані, як і ті, що наведені вище та стосуються дослідження, проведеного вказаним вченим, не враховують слідчі ізолятори, а також виправні колонії мінімального рівня безпеки. Разом із тим, згідно даних судової статистики, частка злочинів у сфері службової діяльності серед працівників СІЗО не перевищує 3–5 % від всієї злочинності працівників ДКВС. У виправних же колоніях мінімального рівня безпеки, з огляду на кри-

мінально-правову структуру контингенту засуджених, що в них утримуються (критерії структуривання визначені ст.18 КВК України), за визначенням так званих «блатних», тобто осіб з найвищою віктимністю, бути практично не може. Вказані колонії – осередки первинного в'язничного досвіду та формування «тюремного стажу». Тому їх «населення» цілком можливо, на нашу думку, віднести до категорії осіб з низьким рівнем віктимності. Тож наведені емпіричні дані можна вважати статистично достовірними, застосовуваними та придатними до інтерпретації в розрізі предмету нашого дослідження.

На рівні діалектичного окремого (віктимологічно – індивідуального) віктимогенні фактори залежать від особистісних рис кожного засудженого, який став жертвою злочину. Кожна особистість, як відомо, унікальна в своєму роді, динамічна система соціально значущих якостей людини. Специфічна комбінація останніх, яка накладається на групові та масові фактори віктимізації засуджених до позбавлення волі на певний строк, формує віктимність певної особи, яка, як правило, проявляється у взаємовідносинах з конкретним працівником ДКВС та сприяє прийняттю і реалізації останнім рішення про вчинення щодо такого засудженого відповідного злочину.

Підсумовуючи зауважимо, що віктимність засуджених щодо злочинів у сфері службової діяльності, які вчиняються працівниками ДКВС, може бути охарактеризована як статусна. Її ключові параметри визначається специфічними режимними умовами, а також вимушеним колом соціальних зв'язків на розгортання яких суттєвий вплив чинить кримінальна субкультура. Встановлена та обгрунтована кореляція між приналежністю до кримінально-субкультурних статусів засуджених та їх віктимністю. Перспективи подальших досліджень за цим напрямом вбачаються, передусім, у характеристиці функціональних віктимогенних факторів злочинів у сфері службової діяльності, що вчиняються працівниками ДКВС.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології : теорія і практика : у 3-х кн. – Кн. 1 / А. П. Закалюк. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – 423 с.
2. Туляков В. О. Віктимологія (соціальні та кримінологічні проблеми) / В. О. Туляков. – Одеса : Юрид. літ., 2000. – 336 с.
3. Юрченко О. Ю. Роль віктимної поведінки потерпілих при вчиненні тяжких насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи в Україні: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Юрченко Ольга Юріївна ; Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. – Х., 2004. – 188 с.
4. Калашник Н. Г. Реформування пенітенціарної системи України / Н. Г. Калашник // Практика виконання альтернативних покарань : інформ. бюл. / за заг. ред. Н. Г. Калашник. – 2008. – № 2. – С. 8–14.
5. Колб О. Г. Віктимологічний аспект злочинів, що вчиняє персонал виправних колоній / О. Г. Колб // Юридичний часопис Нац. акад. внутр. справ. – 2011. – № 1 (1). – С. 126–135.
6. Перепелиця Д. І. Призонізація в механізмі криміногенної детермінації : характеристика та протидія: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Перепелиця Дмитро Іванович ; Харківськ. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2014. – 214 с.

Ліховицький Я. О. Характеристика віктимності засуджених в аспекті злочинів у сфері службової діяльності, що вчиняються працівниками Державної кримінально-виконавчої служби України / Я. О. Ліховицький // Форум права. – 2017. – № 1. – С. 89–93 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2017_1_17.pdf

Встановлено та обґрунтовано взаємозв'язок між кримінально-субкультурним статусом та ступенем віктимності засудженого. Високим та найвищим її ступенем характеризуються ті з них, що відносяться до складу пасиву, мають стійкі антисупільні установки. Найнижча віктимність притаманна особам з числа активу та резерву, які є ініціативними, твердо стали на шлях виправлення, залучені до активної навчальної, трудової, творчої діяльності.

***

Лиховицкий Я.А. Характеристика ви́ктимности осужденных в аспекте преступлений в сфере служебной деятельности, совершаемых работниками Государственной уголовно-исполнительной службы Украины

Установлена и обоснована взаимосвязь между уголовно-субкультурным статусом и степенью ви́ктимности осужденного. Высокой и наивысшей ее степенью характеризуются те из них, которые входят в состав так называемого пассива, имеют устойчивые антиобщественные установки. Самая низкая ви́ктимность присуща лицам из числа так называемых актива и резерва, являющиеся инициативными, твердо стали на путь исправления, вовлечены в активную учебную, трудовую, творческую деятельность.

***

Likhovitskyi Y.O. Characteristic of Victorious Nature of Convicts in Connection with Official Malfesance Committed By the Officers of State Criminal Executive Service of Ukraine

The article ascertains and substantiates correlation between criminal subcultural status and the degree of victorious nature of the convict. Those who belong to the passive group and have strong antisocial orientation, have high and the highest victorious characteristics. Those who belong to the active and reserve groups, who are pro-active, firmly stand on the way to correction, are engaged in active educational, labour, creative activities have the lowest victorious characteristics.